

גר צדק¹

ראשי-פרקים

- א. צדק - התורה והמצוות
- ב. צדק - שכינה
- ג. צדק - אברהם
- ד. אברהם - תחלה לגרים
- ה. גרים - גרי צדק

*

נכרי או נכריה הנכנסים לחסות תחת כנפי השכינה לקדושת המצוות, נקראו בפי רבותינו ז"ל - גר או גיורת ובלשון רבים גרים, זהו הביטוי השגור על פיהם. לעתים, לא רבות, הם נהגו, משום מה, להוסיף ליד הביטוי גר את שם העצם צדק - גר - צדק.

מדוע הם הוסיפו את הביטוי הזה ודוקא אותו, ומדוע עשו זאת פעמים כה ספורות? כדי להשיב על שאלות אלו נברר תחילה את משמעותה של אותה תוספת.

א. צדק - התורה והמצוות

צדק ותורה הם שני מושגים זהים - "שמעו אלי ידעי צדק עם תורת בלבם..." (ישעיה נא, ז). וכן היא דעת המפרשים על דברי הכתוב בהושע י, יב "זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד נירו לכם ניר ועת לדרש את ד' עד יבוא וירה צדק לכם" - "וכל המפרשים אומרים בקשו אתם תודתי והוא יבא ויורה אתכם" (אבן עזרא); "ויש מפרשים, אם תדרשו את ד' לדעת תורתו ומצותו הוא יבא ויורה אתכם צדק, על דרך הבא לטהר מסייעין אותו" (רד"ק). להורות צדק פירושו להורות וללמד את התורה.

דוד מכריז כי הוא לימד תורה לרבים, ומשתמש בביטוי צדק במקום תורה, כי שניהם אחד - "בשרתי צדק בקהל רב הנה שפתי לא אכלא ד' אתה ידעת" (תהלים מ, י) - "השמעתי לרבים את דברי התורה ולא מנעתי שפתי מלהשמיע והלא אתה די ידעת שכדברי כן הוא" (מצודת דוד).

¹ מתוך "עמך עמי ואלוקיך אלוקי" - גרות והלכות גרים מאת מחבר מאמר זה.

וכן במקומות נוספים מזהה דוד את התורה ותכניה עם הצדק, כמו: "צוית, צדק עדתיך, ואמונה מאד" (תהלים קיט, קלח) - "רצונו לומר, עדותיך אשר צוית המה צדק ואמונה מאד" (מצודת דוד). וכן בפסוקים רבים אחרים באותו מזמור. וכאשר המשורר מתאר את הכהנים כאלה שהתורה מהווה את כל ישותם ותפקידם, הוא מעדיף להשתמש במושג הזהה לתורה, צדק. תהילים קלב, ט - "כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו". ...וטעם לומר על הכהנים בגדי צדק, כי הם מורים את התורה ושופטי ישראל (אבן עזרא).

גם בדברי שלמה המלך בספר משלי רואים המפרשים את המושג צדק כמבטא את עבודת האלקים והמעשים הטובים - משלי א, ג: "לקחת מוסר השכל צדק ומשפט ומשרים" - "צדק כולל עבודת האלקים וכל מעשה הטוב" (אבן עזרא). על דבריהם של רז"ל, כי מצוות צדקה שקולה כנגד כל המצוות (בי"ב ט, א), מבאר המהר"ל בפירושו לאגדות הש"ס (בי"ב נט): "וכל המצוות הם הצדק והיושר", אך למצוות צדקה יש יתרון כי רק היא נקראת בשם המכיל בתוכה את המושג צדק. היא נושאת את דגל הצדק, ולכן היא שקולה כנגד כל המצוות. וכה הם דבריו:

שקולה צדקה כנגד כל המצוות - ביאור זה כי כאשר הוא נותן צדקה, דבר זה נקרא שעושה צדק ויושר, שהרי מצוה זאת בפרט נקרא צדקה, שתראה כי המצוה הזאת הצדק, וכל המצוות הם הצדק והיושר, וכדכתיב: "וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל (המצוה הזאת) החוקים האלה" - דברים ו, כה). ומאחר כי מצוה זאת בפרט נקראת צדקה, מפני שהוא עצם הצדקה כמו שמורה על זה השם שנקראת צדקה ולא תמצא זה במצוה אחרת, לכך שקולה כנגד כל המצוות, אע"י שכל אחת יש בה הצדק.

רבי שבתי ברבי מאיר הכהן (הש"ך) חיבר ספרון קטן על תרי"ג מצוות. הספר ערוך בצורה ייחודית, במקום למנות את המצוות בשמותן הוא מציג את הכתובים עצמם ומסדר את המצוות בלשון הכתוב, כסדר המקרא, לעשין ולאין וחלוקתן לשבעת ימי השבוע. הש"ך בחר לקרא את ספרו זה בשם **פועל צדק**, וכה הם אחדים מדבריו בהקדמתו:

מפני שראיתי בני עמנו אין משים על לב להיות התרי"ג מצוות שגורות בפיו ... על כן סדרתי לי ולבני גילי ולדורותי אותם רשום בכתב אמת ... והנה בררתי דרך לעצמי ... וגם העשין והלאוין מסודרים על נכון בדרך

קצרה למען יהא בנקל לכל איש מישראל לקרות אותם ... ואולי נזכה שבזה תמלא הארץ דיעה ורוח טהורה.
ומאחר וצדק הן המצוות, כמה תואם להפליא להכתיר ספר המתעתד להקנות לנו דעת בתחום המצוות - פועל צדק.

ב. צדק - שכינה

צדק הוא כינוי לשכינה, והרוצה להדבק בשכינה ולחסות תחת כנפיה עליו לבא בשעריה הם שערי הצדק. וכה הם דברי המשורר בתהילים (קית, יח-יט): "פתחו לי שערי צדק אבא במ אודה י-ה. זה השער לדי צדיקים יבאו בו" - "אלו הן שערי צדק ... בית המקדש שהוא לדי, והצדיקים יבואו בו, ושם אודך כי עניתני מן הגלות" (רש"י). בית המקדש הוא מקום השכינה ושעריה הם שערי הצדק. וכפי שהכתוב מדגיש כי שערי צדק הם השער לדי.
הרמב"ן בפירושו לתורה מזהה באופן ברור ומוחלט בין השכינה לבין הצדק. וכה הם דבריו (בראשית יד, יח):

"ומלכי צדק מלך שלם ..." - היא ירושלים ... כי מאז ידעו הגוים כי המקום ההוא הוא מבחר המקומות ... או שידעו מעלתו בקבלה שהוא מכוון כנגד בית המקדש של מעלה ששם שכינתו של הקב"ה שנקרא צדק. להכנס תחת כנפי השכינה, פירושו אם כן להכנס לצדק.

וכן במקום אחר (דברים טז, כ) - "צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ אשר ד' אלקיך נתן לך" - מבאר הרמב"ן בשם ספר הבהיר: "צדק ראשון צדק ממש, זו שפינה דכתיב - 'צדק ילין בהי' (ישעיה א, כא)." ירושלים היא עיר הצדק, כי "צדק ילין בה" - השכינה הנקראת צדק שורה בתוכה. "ומלכי צדק מלך שלם" - המקום הזה מצדיק את יושביו: מלכי צדק, אדני צדק - צדק נקראת ירושלים, שנאמר: "צדק ילין בה" (ב"ר מג, ו). כאשר מדובר על נכרים הבאים להתגייר ומתכוונים להכנס תחת כנפי השכינה, מציינת התורה כי הם עולים לירושלים וזובחים שם זבחי צדק - אלו הם זבחים של המתגיירים, שהם האמצעים והדרך להתקרב לשכינה. וכך נאמר בספרי (דברים):

"עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק" (דברים לג, יט) - עמים הר יקראו - מנין אתה אומר? שהיו אומות ומלכיות מתכנסות ובאות לפרגמטיא של ארץ ישראל, והיו אומרים: הואיל ונצטערנו ובאנו לכאן, נלך ונראה פרגמטיא של יהודים מה טיבה. מיד עולים לירושלים

ורואים את ישראל שעובדים לאל אחד ואוכלים מאכל אחד, לפי שהגוים לא אלוהו של זה אלוהו של זה ולא מאכלו של זה כמאכלו של זה, והם אומרים: אין יפה להדבק אלא באומה זו. מנין אתה אומר שאין זזים משם עד שמתגיירים ומקריבים זבחים ועולות? תלמוד לומר: שם יזבחו זבחי צדק.

ג. צדק - אברהם

אברהם הוא מי שמתמסר כל כלו אל הצדק. יש מי שמוזהה אותו עם הצדק: "מי העיר ממזרח, צדק יקראחו לרגלו, יתן לפניו גוים ומלכים ירד, יתן כעפר חרבו, כקש נדף קשתו" (ישעיה מא,ב). ובמדרש (בראשית רבה ב,ג):

אמר הקדוש ברוך הוא: עד מתי יהא העולם מתנהג באפלה? תבוא האורה - "ויאמר אלקים יהי אור", זה אברהם, הדא הוא זכתיב: "מי העיר ממזרח צדק", אל תקרא 'העיר' אלא האיר.

והרחיבו המפרשים בביאוריהם: "אותו שצדק יקראחו לרגלו מי העיר את אברהם להביאו מארם שהוא במזרח וצדק שהיה עושה היא היתה לקראת רגלו בכל אשר הלך" (רש"י).

הוא אברהם אבינו, שהעיר אותו האל לצאת מארץ מזרח שהיתה ארץ מולדתו ("ארצה בני קדם") והעיר אותו מבית עובדי פסילים -

"צדק יקראחו לרגלו" - בכל מקום שהיה הולך זהו לרגלו. בכל מקום שהיה רגלו שם היה קורא צדק ואמת, כמו שאמר "ויקרא שם אברם בשם ד'". וכנוי יקראחו לצדק, זהו הצדק והאמת שהיה אומר להם עזבו העכו"ם כי אין בהם ממש, ועבדו מי שברא העולם. והיה מלמד אותם דרכי האמונה. היש פלא כזה - איש אחד בין כל בני הארץ שהיו כולם עכו"ם ומוכיחים על אמונתם ולא פחד מהם וממלכיהם - מי העיר לבבו לעשות זה?! הלא אנכי ד' (רד"ק).

הגדיל לעשות אברבנאל, שזיהה את אברהם עם הצדק עצמו - "ואפשר שקרא את אברהם צדק לפי שהוא היה עצם הצדק והאמת, ויאמר: מי העיר ממזרח את צדק."

במקום אחר שולח הנביא ישעיהו את רודפי הצדק מבקשי ד' אל מי שמוזהה עם הצדק - אברהם ואשתו שרה - "שמעו אלי רדפי צדק מבקשי ד' הביטו אל צור תצבתם ואל מקבת בור נקרתם. הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו" (ישעיה נא,א-ב).

ד. אברהם - תחילה לגרים

רז"ל הכתירו את אברהם בתואר הייחודי תחילה לגרים, וראו בו את האדם שהציג לראשונה בפני האנושות דגם של התגיירות המתבטא בנטישת האלילות וכניסה תחת כנפי השכינה לקדושת המצוות -

"בת נדיב" - בתו של אברהם אבינו שנקרא נדיב, שנאמר (תהילים מז, י): "נדיבי עמים נאספו עם אלקי אברהם" - אלקי אברהם, ולא אלקי יצחק ויעקב, אלא אלקי אברהם - שהיה תחילה לגרים. (בבלי, חגיגה ג, א)

הנדיבים שבעמים הם הגרים. תחילה לגרים - שנצטווה על המילה טפי מכל אותם שלפניו (תוספות). המילה היא המצווה הראשונה שנצטווה אברהם מעבר לשבע מצוות בני נח. אצל אברהם מוצאים אנו גם כניסה תחת כנפי השכינה וגם כניסה לקדושת המצוות, כל אלו ביחד הן הפעולות המבטאות מהלך של התגיירות.

הטיב להסביר זאת בעל מי-השלוח בדבריו על חג הפורים - אברהם הוא זה שבנה לראשונה דגם של התגיירות. וזו לשונו:

היינו: כי גר בזמן הזה הוא קודם מסתכל ומעיין בקדושתן של ישראל, וכאשר רואה ומבין את דרגתם הולך ומתגייר. מה שאין כן בזמן אברהם, היה כל העולם כולו עובדי ע"ז, ולא ידעו אפילו שיש אלקים בשמים, שמלא כל הארץ כבודו. וזהו כחו של אברהם אבינו שהכיר זאת והתגייר.

חכמי הסוד והקבלה הבהירו לנו מזוית עיונית פנימית את המשמעות של היות אברהם מזוהה עם צדק, ועל פי הסברם ניתן לחוסיף ולהבין מדוע הגרים הנכנסים תחת כנפי השכינה לקדושת המצוות הם לא סתם גרים אלא גרי צדק. ספירת המלכות, הנקראת צדק, משמשת כשער הכניסה לעולם האלוקות. המפגש של האדם עם האלוקות נעשה דרכה. אברהם ירש את הספירה הזו, ומשמעות ירושה זו היא כי אברהם הוא זה שהביא לכך שבני האדם יכירו במציאות האלקים ויאמצו את דרכיו. אברהם היה המוביל בתחום זה, ולכן זוהי ירושתו, יש לו בה זכות ראשונים. אברהם נשא את דגל האמונה באלקים והעבירה לבניו, שהמשיכו לחלך בדרכו. יעקב, נכדו של אברהם, לא רק שירש את הדרך הזאת אלא נטל את מפתח הכניסה לעולם האלוקות, וממנו והלאה הכניסה תחת כנפי השכינה היא דרכו ובאמצעותו.

וכך כותב ר' יוסף גייקאטילה בספרו שערי-צדק (דף ב ע"א, קראקא תרמ"א),
שהוא ספר יסוד לתורת הסוד :

ואחר שידעת זה, דע כי השער הנקרא צדק אף על פי שירש אברהם
הספירה לא ירש את השער עד שבא יעקב. ועל השער הזה נאמר
באברהם "מי העיר ממזרת, צדק יקראהו לרגליו", וזהו סוד שערי
צדק. ודע כי מזמן שידע יעקב השער ונטל המפתח אין לשום בריאה
בעולם לכנס לשם יתברך אלא על ידי יעקב ובניו, כלומר: עד שיתגיירו
ויהיו מהולים ויכנסו תחת כנפי השכינה. ובאיזה שער יכנסו? בשערי
צדק. ועל זה נקראים הגרים האמיתיים גרי הצדק, כלומר: הגרים
נכנסים להיכל ד' יתברך על ידי שער צדק, ושמור עיקר זה. לפי שירש
אברהם ספירת צדק, נקראים כל הגרים על שמו גרי הצדק, והסוד
"נברכו בך" - נברכו ממש.

בפיוט שתיבר רבנו גרשם מאור הגולה (סליחות ליום ד של עשרת ימי תשובה)
הוא שילב בין גרותו של אברהם ובין הביטוי צדק:
גר צדק הראשון לכל נציבים,
בן שלש הכירך יושב כרובים.

ה. גרים - גרי צדק

נמצאנו למדים מכל האמור, כי המונח צדק משמעותו תורה ומצוותיה,
ומשמעותו שכינה שהיא מקור התורה. שתי משמעויות אלו הם בדיוק אותם אלו
המבטאים את מהותו של מעשה ההתגיירות - להיכנס תחת כנפי השכינה
לקדושת המצוות. הצלע השלישית הכלולה במונח צדק משתלבת אף היא במערך
הזה. אברהם - שהוא תחלה לגרים, הדגם ואב-טיפוס למעשה ההתגיירות
לדורות, דוגמא מעשית של גיור בפועל - אף הוא צדק יקרא. הרי לנו כי קדמונינו
מצאו שהמושג צדק מקפל בתוכו את המשמעות המלאה של גיור במלוא היקפו
ושלימותו.

השימוש בצמד גר-צדק במקורות רז"ל מועט מאד. הם השתמשו בעיקר
במושג גר ללא כל תוספת לידו. רק כאשר נתבקש הצורך להדגיש כי מדובר לא
בגר אחר אלא בגר הייחודי הנכנס תחת כנפי השכינה לקדושת המצוות, המכריז
כי עמך עמי ואלוקיך אלוקי, וכדי שלא נטעה, הם בטאו זאת בצמד גר-צדק:
תנא: נעמן גר תושב היה, נבזראדן גר צדק היה, מבני בניו של המן
למדו תורה בבני ברק, מבני בניו של סיסרא למדו תינוקות בירושלים,

מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים. מאן אינון?? שמעיה
ואבטליון. (גיטין נו, ב)

בדוגמא זו, כדי להבחין בין גרותו של נעמן לבין גרותו של נבזראדן היו חכמים
צריכים להיות יותר מסויימים וציינו כי האחד הוא גר-צדק, ואילו האחר הוא
גר-תושב.

וכן בדוגמא הבאה. בפסוקים "ויום השביעי שבת לדי' אלקיך לא תעשה כל
מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושורך וחמרך וכל בהמתך וגרך אשר
בשעריך למען ינוח עבדך ואמתך כמוך" (דברים ה, יד) ו"ששת ימים תעשה
מעשיך וביום השביעי תשבת למען ינוח שורך וחמרך וינפש בן אמתך והגר"
(שמות כג, יב) דרשו חז"ל (יבמות מח, ב):

כשהוא אומר "וגרך אשר בשעריך" - הרי גר צדק אמור, הא מה אני
מקיים "והגר"? - זה גר תושב.

חכמים הבחינו כי מדובר בשני סוגים של גרים, כי ליד האחד נזכר שהוא "גרך
אשר בשעריך", ואילו האחר נזכר באופן סתמי. לכן הגדירו כל אחד הגדרה
מסוימת ומדויקת. "וגרך" - גר שלך, וגר שלך הוא גר צדק; "והגר" - גר סתמי
שהוא גר תושב. יש הבדל בין גר עם תוספת תיאור - גרך... בשעריך - לבין גר
סתם.

וכן כאשר יש צורך להדגיש כי מדובר בגר מסוג מיוחד, ולא דוקא בהשוואה
לאחרים, ישתמשו בצמד גר-צדק - "על הצדיקים ועל החסידים ועל זקני עמך
בית ישראל ועל פליטת סופריהם ועל גרי-הצדק" (תפילת שמונה-עשרה לחול).
על תפילה זו אמרו חז"ל (מגילה יז, ב):

וכולל גירי הצדק עם הצדיקים, שנאמר (ויקרא יט, לב-לג) "מפני שיבה
תקום והזרת פני זקן", וסמך ליה "וכי יגור אתכם גר".

צדיק וצדק שייכים לאותו שורש, הם קרובים זה לזה, ולכן הם מצויים באותה
קבוצה ונוכרים באותה תפילה. צדיק - יסוד, צדק - מלכות, הצדיק הוא זה
שעושה צדק, והגר אף הוא גר-צדק.